

УДК 070.422(043)

М. М. Нетреба, К. А. Непомняца

РОБОТА ЖУРНАЛІСТА В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Статтю присвячено особливостям роботи журналіста в екстремальних ситуаціях. Предметом дослідження є правила роботи журналістів у екстремальних ситуаціях та в зоні воєнного конфлікту, що регламентовано правовими актами та нормами законодавства. Відображено різні думки й спостереження журналістів-дослідників і журналістів-практиків; розроблено таблицю, що стане допоміжною при підготовці військових журналістів до роботи; розкрито переваги та недоліки кожного пункту.

Ключові слова: журналіст, екстремальна ситуація, військовий конфлікт, “гаряча точка”.

I. Вступ

Всі останні роки в країнах СНД не було жодного дня, щоб де-небудь не йшли бойові дії. Найяскравішим прикладом стали події в Україні, де проходять не лише бойові сутички, а й справжня інформаційна війна. Саме ця війна викликала ще більше труднощів з отриманням інформації на території “гарячої точки”.

Саме тому актуальність роботи полягає у виявленні принципів поведінки журналістів в екстремальних ситуаціях, а саме в зоні бойових дій. Адже кількість постраждалих працівників ЗМІ зростає щороку саме через теоретичне незнання.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати діяльність журналістів в екстремальних ситуаціях та розглянути роботу журналістів у зоні воєнного конфлікту на прикладі реальних випадків на території України.

Досягнення мети передбачає розв’язання таких завдань: розглянути поняття екстремальної ситуації в роботі журналістів, ознайомитися з правовими актами, що регламентують діяльність журналістів в екстремальних зонах, скласти пам’ятку для журналістів, які мають наміри працювати в зоні воєнного конфлікту.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці І. М. Дзялошинського, В. С. Абрамова, Ю. М. Полякова, А. М. Єлфімової, що висвітлюють правові акти та головні аспекти роботи журналістів в “гарячих точках”.

III. Результати

У межах цієї статті розуміємо “екстремальна ситуація” досить широко – як будь-яку обстановку, відмінну від нормального перебігу подій, що створює загрозу життю й здоров’ю цивільного населення: терористичні акти, аварії, катастрофи, військові конфлікти, масові заворушення та зіткнення тощо. Ці ситуації в більшості випадків так чи інакше регулює законодавство: встановлено правила роботи правоохоронних органів, служб спасіння, медиків і журналістів за певних умов. Усі ці ситуації об’єднує одне –

вони небезпечні для цивільного населення і, звісно, для роботи журналістів, які висвітлюють їх [1, с. 48].

Оскільки об’єктом дослідження стала робота журналіста саме в зоні бойових дій, зауважимо, що бойові дії загальновійськових підрозділів і частин у сучасних умовах будуть мати динамічний та рішучий характер [2, с. 51]. Це зумовлено збільшеною бойовою потужністю, рухливістю й маневреністю військ, навіть застосуванням зброї масового враження та високоточної зброї, інших нових засобів боротьби саме в АТО на території України.

Поняття “екстремальна ситуація” в законодавстві відсутнє.

Правове регулювання діяльності українських працівників ЗМІ здійснюється через ряд законів України: “Про інформацію”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про телебачення та радіомовлення”, “Про авторські та суміжні права”, “Про інформаційні агентства”, “Про систему Суспільного телебачення та радіомовлення”, “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”, “Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань забезпечення та безперешкодної реалізації права людини на свободу слова” тощо [3, с. 108].

Журналісти, які працюють у зоні воєнного конфлікту, наражаються на небезпеку й перебувають у дуже складній психологічній обстановці. На них лежить велика відповідальність за достовірність переданої інформації, тому від цього дуже багато що залежить. Робота в “гарячих точках” країни вимагає від кореспондентів дещо інших якостей, ніж у звичайних умовах. Тут потрібна певна концентрація на проблемі, конфлікті; правильна й об’єктивна оцінка подій. У військовій обстановці журналіст не має права на помилку [7, с. 89].

Дослідники описують, насамперед, правову сторону військової журналістики і журналістської роботи в “гарячій точці” [8, с. 352]. Це всілякі конвенції, угоди локального та міжнародного характеру, міжнародне гуманітарне право, а також законодавство конкретної країни (в цій статті – України). У військовій журналістиці професійна етика відіграє особливу роль, спираючись на серйозності теми та подальшого впливу опублікованого матеріалу на масову свідомість [9, с. 72].

Отже, якщо ми будемо спиратися на норми законодавства України, то можна сміливо заявляти, що українським та іноземним журналістам надані широкі права зі збору та висвітлення інформації в ЗМІ. Можна скаржитися тільки на недостатню серйозну відповідальність за порушення прав журналістів.

Однак, враховуючи реальність і практику, журналісти не можуть у повному обсязі користуватися своїми правами. Кількість відмов у наданні інформації на запити журналістів значно перевищує факти добровільного співробітництва, а кількість рішень судів, що передбачають покарання за порушення прав представників ЗМІ, за весь строк незалежності України не перевищує 100.

У свою чергу, права журналістів порушують мало не щогодини, що ми можемо спостерігати завдяки відкритості матеріалів в Інтернеті й величезній кількості гаджетів з камерами. Для вирішення цієї проблеми законодавчої гілки влади необхідно збільшити та посилити відповідальність за порушення посадових прав, а виконавчі органи влади повинні навчитися негайно реагувати на такі порушення, менше перебувати на боці “ворогів” журналістів, тим паче в роботі журналіста в екстремальних умовах.

Способи висвітлення війн і збройних конфліктів викликають безліч суперечок у дослідників мас-медіа і журналістів. В. С. Абрамова виділяє кілька підходів до цієї проблеми. Перший підхід до висвітлення конфлікту має на меті активізувати громадську думку проти однієї зі сторін-учасниць, що іноді реалізувалося на практиці глобальними ЗМІ.

Другий спосіб – при висвітленні збройного конфлікту (як і будь-якого соціального конфлікту, будь-якій ситуації протистояння) ідеальним для ЗМІ є відображення позицій обох сторін конфлікту. Цей принцип повинен поширюватися й на інформацію. Яскравих

прикладів недотримання цього принципу в нашій пострадянській історії чимало [4, с. 121].

Кореспондент не повинен ділити сторони на, що конфліктують, на “хороших” і “поганих”, щоб не спрощувати ситуації, не потрапити в пастку власних почуттів і не стати об’єктом маніпулювання з боку влади.

Важливим аспектом у висвітленні подій “гарячої точки” є об’єктивність і достовірність фактів. Не буває журналістики стовідсотково об’єктивною й неупередженою, як не буває журналістики незалежною без вад. Інша справа, що об’єктивність, неупередженість і незалежність – це ті ідеали, до яких потрібно й можна прагнути [5, с. 64].

Вимоги до відеоряду під час висвітлення військових дій досить суворі. При цьому самоцензура журналістів має пріоритетне значення. Так, сцени насильства й трупи не показують без достатніх на це підстав. Телемережі уникають демонструвати гнітючі наслідки перестрілок або нещастя. Людські жертви, знівечені тіла сильно впливають на аудиторію, в якій можуть бути діти. Жорсткі обмеження на показ і демонстрацію насильства мають під собою серйозні підстави, оскільки не допускають зниження порогу чутливості аудиторії, десенсибілізації [6, с. 53].

Як висвітлювати бойові дії, аби не нашкодити військовим, чи потрібна акредитація в АТО та що з собою має взяти журналіст, їдучи в “гарячу точку” – розповідали Роман Бочкала (кореспондент телеканалу “Інтер”) та Наталка Гуменюк (журналістка-міжнародниця, співзасновниця Громадського ТБ) під час семінару “Особливості висвітлення збройних конфліктів та масових заворушень”. Семінар організувала ГО “Телекритика” за підтримки Internews Network у межах програми U-Media. У ньому взяли участь журналісти з Донецької, Луганської, Запорізької, Дніпропетровської, Одеської областей та міста Києва. Під час семінару вони ділилися практичним досвідом роботи в “гарячих точках”, у тому числі на сході України в зоні АТО.

Оскільки робота журналіста в зоні воєнного конфлікту на теренах України має лише практичну складову, це викликає великі проблеми при підготовці до роботи. Саме тому ми склали таблицю, що стане допоміжною при підготовці військових журналістів до роботи, де розглянули переваги та недоліки кожного пункту.

Таблиця

Допоміжна таблиця для військових журналістів

Правила	Переваги	Недоліки
1	2	3
<i>Перелік необхідних речей</i>		
1. Бронезелет, каска. Обов’язково потрібно мати розпізнавальний знак (підпис “Журналіст”, “Преса”, “Телебачення” тощо)	Саме ці речі стають допоміжними під час воєнних дій. Не раз саме наявність бронезилета та каски врятувала життя кореспондентів, розпізнавальний знак допомагає військовим орієнтуватися на оточення.	У спекотну погоду наявність бронезилету на тілі кореспондента викликає дискомфорт. Щодо розпізнавальних знаків – виникає ризик викликати агресію з боку військових

Продовження табл.		
1	2	3
2. Аптечка (в ній має бути все необхідне для надання першої медичної допомоги)	Наявність аптечки може врятувати життя журналіста, або журналіст може надати першу медичну допомогу пораненим	Важливо не просто мати аптечку з собою, а вміти нею користуватися. Тому журналістам важливо пройти курси надання першої медичної допомоги
3. Ліхтарик	В темряві допоможе знайти дорогу та повернути до себе увагу	Використання ліхтарика в темряві привертає увагу снайперів
4. Додаткові батареї та акумулятори для техніки	Зазвичай, коли журналіст вирушає в "гарячі точки", ця "подорож" триває декілька днів. Щоб не шукати місце, де можна зарядити акумулятори, треба мати додаткові	Додаткова вага в сумці
5. Складний ніж	Може бути використаний для великої кількості потреб, у крайньому разі як засіб самооборони	Жодної іншої зброї брати з собою не потрібно, це лише погіршить становище журналіста. Відповідно до Першого Додаткового протоколу 1977 р., якщо журналіст бере зброю і починає брати участь у бойових діях, він втрачає право на захист як цивільна особа
6. Паперова карта (на випадок, якщо не буде зв'язку)	При спілкуванні з солдатами зручніше користуватися звичайною картою. Крім того, наявність карти не потребує наявності зв'язку	Карты виготовлені із паперу, тому при потраплянні води втрачають колишній вигляд
7. Альтернативна копія даних (приховані флешки, жорсткий диск)	При uszkodженні оригіналу матеріал не втрачається	Оригінальну записану версію не треба видаляти з носія, інакше ті, хто буде обшукувати, можуть запідозрити, що вона десь ще є
Перелік найважливіших документів		
1. Паспорт (український та (або) міжнародний та їх копії)	Паспорт завжди може встановити особу та підтвердити цивільний статус	В надзвичайних ситуаціях легко загубити документ
2. Редакційне посвідчення, де чітко зазначено назву ЗМІ та посадове становище журналіста. У посвідченні має бути фотографія журналіста, термін дії, внесені записи, засвідчені підписом керівника ЗМІ, та чітко позначена печатка	Дає можливість переконатися, що запис про посаду журналіста в посвідченні відповідає цілям його відрядження	Якщо журналіст не має редакційного посвідчення, зростає шанс отримати безліч питань з боку влади, військових та інших про цілі відрядження й перебування в зоні воєнного конфлікту
3. Акредитаційне посвідчення	За наявності можна оперативніше отримувати інформацію (яку треба перевіряти чи подавати як цитату), брати участь у заходах, які організують прес-офіцери, – іноді журналістів беруть у колони, там можна поспілкуватися із солдатами	Прес-центр АТО не пускає журналістів безпосередньо на передову. Можна побувати лише на добре контрольованих блокпостах, де картинка відповідатиме "доктрині подій", як її подає влада

Отже, вирушаючи до зони воєнного конфлікту, журналіст повинен, перш за все, розставити для себе пріоритети: що для нього є головним, а що другорядним. У пам'ятці ми детально розглянули дві сторони медалі найнеобхідніших матеріальних цінностей, що можуть врятувати журналіста та допомогти йому в роботі.

Універсальних порад, придатних на всі випадки життя, дати неможливо. На війні може трапитися всяке, і часто головну роль відіграють кмітливність і швидкість реакції.

Ми визнали можливим сформулювати низку порад, рекомендацій для журналістів, які ще не були в зоні воєнного конфлікту, але збираються туди поїхати. Найчастіше журналісти гинуть саме через те, що не дотримуються елементарних заходів обережності.

Отже, такими є основні принципи:

1. Журналісту в зоні конфлікту потрібно постійно бути напоготові, не можна розслаблятися ні на хвилину, навіть коли все начебто тихо, коли навколо друзелюбні, приємні люди.

2. Особисті зв'язки відіграють найголовнішу роль для добування інформації й за-

безпечення нормальних умов роботи журналіста. Налагоджені відносини з військовими на блокпосту можуть принести більше практичної користі, ніж офіційний документ з підписом міністра. Тому при будь-якому зручному випадку необхідно налагоджувати контакти з людьми.

3. Якщо припинив лякатися куль, розривів тощо, потрібно терміново виїхати із зони бойових дій хоча б на два тижні, щоб знову "навчитися бою". Тому що страх нерідко допомагає вижити.

4. Життя людини дорожче, ніж найвидатніший репортаж чи іншої журналістський матеріал. Тому не потрібно ризикувати життям інших людей (так, напевно, і власним теж) заради отримання "сенсаційної" інформації (а саме слово "сенсація" краще навіть не вживати в присутності військових).

5. Перше, що необхідно зробити після прибуття на місце, – це акредитуватися при відповідній структурі (або це штаб, або спеціальна служба по роботі з журналістами), і отримати акредитаційну картку. Інакше в журналіста не буде реальної можливості

працювати в зоні збройного конфлікту. Потрібно познайомитися з військовою владою та з місцевою цивільною адміністрацією. Треба пам'ятати, що акредитаційний орган відповідає за безпеку журналіста й зобов'язаний забезпечувати її, доки журналіст виконує правила акредитації.

6. Використовувати відео- або фотозйомку можна, тільки отримавши згоду людини, яку ви зібралися знімати. Це стосується й диктофонного запису. По можливості краще не користуватися під час спілкування ні диктофоном, ні блокнотом (так люди охочіше будуть розмовляти), а вже після бесіди тихеньку записати все почуте в блокнот.

7. Для власної безпеки потрібно регулярно виходити на зв'язок зі своєю редакцією, не тільки для того, щоб повідомити нову інформацію про розвиток подій, але й просто, щоб там були в курсі того, де ви знаходитесь, як ви себе почуваєте.

8. Подорожувати краще не одному. Якщо журналіста не супроводжує відповідальний за роботу зі ЗМІ офіцер або більш досвідчений колега-журналіст, можна спробувати знайти такого серед місцевих жителів – людину, яка знає цей район, користується повагою серед місцевого населення (представників місцевої адміністрації можна попросити порекомендувати таку надійну людину).

9. Використання журналістом зброї може бути визнане й порушенням професійної журналістської етики (якщо журналіст бере в руки зброю, він втрачає права, регламентовані Женевською конвенцією). При цьому зрозуміло, що, працюючи в "гарячих точках", журналісти можуть потрапити в дуже складні і небезпечні ситуації, в тому числі такі, коли міжнародне гуманітарне право буде не в змозі надати їм ефективний захист. Наприклад, кореспондент бере інтерв'ю у прикордонників, а в цей час на прикордонну заставу відбувається напад бойовиків. Згідно з нормами МГП, журналіст, як цивільна особа, не повинен брати участі в бойових діях. Але якщо бойовики захоплять заставу, – вони можуть поводитися з ним, не дотримуючись норм гуманітарного права. Тому журналіст повинен вирішувати сам: як вести себе в подібній складній ситуації.

10. Документи краще пред'являти не всі наявні, а ті з них, які дійсно потрібні в цій ситуації: це дасть змогу уникнути зайвих питань, і часу перевірка документів займе менше.

11. У районах збройних конфліктів вночі краще нікуди не пересуватися ні пішки, ні на транспорті: це занадто небезпечно (особливо підходити вночі в темному одязі до вартового, поблискуючи окуляром фотоапарата або відеокамери). А часто пересування в нічний час

є порушенням встановлених правил (якщо, наприклад, введено "комендантську годину").

IV. Висновки

Підготовка журналіста до відрядження в "гарячу точку" – один з найважливіших аспектів; вона включає професійну та психологічну підготовку військових журналістів, особисте ознайомлення кореспондента з уже згаданими нами правовими нормами, збір повної інформації про країну або місцевість, в яку він направляється [10, с. 149].

Та порятунок журналістів у небезпечних відрядженнях не повинен бути справою лише журналістів. Державні, громадські організації просто зобов'язані зробити все від них залежне, щоб така важлива функціональна частина сучасного суспільства, як журналістика, виїшла зі списку небезпечних професій.

У подальшому планується дослідження правил роботи тележурналістів у екстремальних ситуаціях та в зоні воєнного конфлікту.

Список використаної літератури

1. Горевалов С. Военные СМК Украины на рубеже веков: проблемы и задания (евроинтеграционный процесс) / С. Горевалов, Н. Зыкун. – Москва : Логос, 2013. – 48 с.
2. Амиров В. Журналистика экстремальных ситуаций / В. Амиров. – Москва : РАГС, 2008. – 51 с.
3. Бастунец А. Журналист – профессия опасная / А. Бастунец, М. Пастухов, Ю. Топорашев. – Москва : Логос, 2004. – 108 с.
4. Бергем К. В. Введение в права человека / К. В. Бергем, Г. М. Карлсен. – Москва : Логос, 2003. – 121 с.
5. Заворотный С. Информация о войне и война за информацию / С. Заворотный, И. Черняк. – Москва : Федерация, 1991. – 64 с.
6. Сейтназарова Г. С. К вопросу о выполнении профессиональных обязанностей журналистами в горячих точках / Г. С. Сейтназарова. – Москва : Айрис-Пресс, 2003. – 53 с.
7. Ладыгин А. И. Подготовка журналистов к работе в особых условиях / А. И. Ладыгин // Журналисты в "горячих точках": технология профессионального поведения. – Москва : Российский гум. ин-т, 2000. – С. 86–90
8. Соколова И. Настольная книга для главного редактора / И. Соколова. – Москва : Индрик, 2001. – 352 с.
9. Казакова В. А. Социальные проблемы профессиональной этики журналиста / В. А. Казакова. – Москва : Гардарики, 1975. – 72 с.
10. Елфимова А. В. Особенности подготовки журналиста к работе в горячих точках / А. В. Елфимова. – Москва : Логос, 2012. – 149 с.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2015.

Нетребя М. М., Непомнящая Е. А. Работа журналиста в экстремальных ситуациях

Статья посвящена особенностям работы журналиста в экстремальных ситуациях. Предметом исследования являются правила работы журналистов в экстремальных ситуациях и в зоне военного конфликта, регламентированы правовыми актами и нормами законодательства. Отражены различные точки зрения и наблюдения журналистов-теоретиков и журналистов-практиков; разработана таблица, которая станет вспомогательной при подготовке военных журналистов к работе; раскрыты преимущества и недостатки каждого пункта.

Ключевые слова: журналист, экстремальная ситуация, военный конфликт, “горячая точка”.

Netreba M., Nepomnyaschaya E. The Work of Journalists in Extreme Situations

The article is devoted to the peculiarities of the work of journalists in extreme situations. The subject of research are rules for journalists working in extreme situations and in the zone of military operations, which are subject to legal acts legislative regulations, extended to media workers. The novelty lies in the disclosure of the legal aspects, and in consideration of actual examples of namely Ukrainian media workers in the area of Kiev's anti-terrorist operation during the warfare on the territory of Ukraine. Researchers call the chosen topic one of the most relevant in the modern theory and practice of journalism. This is mainly due to the poor investigation of this subject. The methods of illumination of wars and armed conflicts cause the enormous amount of spores for the researchers of mass-media and journalists. This article describes the different points of view and observations of journalists-theorists and practicing journalists, a table is developed to aid in the training of military journalists, benefits and drawbacks of each item are revealed. We found it possible to formulate a series of recommendations for journalists who still have not been in a war zone, but are planning to go there. Journalists that work in the zone of military conflict are in a danger and are in a very sticky psychological wicket. On them large responsibility lies for authenticity of the past information, that is why a great deal depends very on it. There are not so much theoretical and scientific labors on this theme. But there is an enormous amount of publicist and personal histories of journalists. The different points of view and supervision of journalists-researchers and practical journalists-workers are represented in this article.

Key words: journalist, extreme situations, the zone of military operations, warm zone.